

A. GAIŽUTIS

I. TENAS — MENO KŪRYBOS TYRĖJAS

XIX a. viduryje Vakarų Europoje vis didesni vaidmenį ėmė vaidinti naujoji Dž. Milio ir O. Konto filosofija. Dauguma išsilavinusių žmonių pozityvizmą sutiko be galo entuziastingai, kaip kažkada G. Hėgelio filosofijos sistema. Tiesa, romantinis nerimas dėl didėjančio žmonių praktiškumo dar nebuvo išblėęs. Jis sklido iš A. Miuse, A. Konstano, Š. Bodlero, A. Rembo ir kitų rašytojų bei poetų knygų. Vėliau savo epochą I. Tenas apibūdins kaip liguistą, neišbaigtą, padriką. Nors dar egzistavo klasikinės idealistinės filosofijos sistemos, ir jos, be abejo, turėjo įtakos žmonėms, tačiau svarbiausias jų kategorijas išjudino nauji mokslo ir technikos pasiekimai.

Pradžioje pozityvizmui buvo būdingas savotiškas mąstymo griežtumas ir subtilumas. Tačiau, laikui bėgant, šie reikalavimai buvo užmiršti. Pozityvizmas prarado ankstesnės idealistinės filosofijos tikėjimą ypatinga savo misija. Pozityvizmas plėtojosi gana skirtingomis kryptimis. O. Spenseris jį siejo su evoliucijos teorija, F. A. Langė derino jį su kai kuriais I. Kanto filosofijos motyvais, E. Machas ir R. Avenarijus jį taikė gamtotyros srityje, I. Tenas — humanitarinių mokslų srityje.

Daugelis anų laikų mokslininkų filosofiją vertino skeptiškai arba labai ja nepasitikėjo. Jos studijos aukštosiose mokyklose primindavo viduramžių scholastikos pamokas¹. Mokslininkai nuoširdžiai pritarė O. Kontui, kad filosofijos problemos šventeiviškos ir neišsprendžiamos. Tik pozityvizmo metodas padėsiantis atskleisti daiktų ir reiškinių prigimtį. Visos teorinės disciplinos privalančios siekti mokslo statuso. Mokslo sąvoką imta taikyti ne tik pažinimo, bet ir dvasinės veiklos sričiai. Tikslųjų mokslų metodai padėjo sukurti tvirtesnę fiziologijos, psichologijos, visuotinės istorijos pagrindą. Literatūros mokslas pasinaudojo ne tik lingvistikos, bet ir psichologijos (Š. A. Sen Bevas), ir sociologijos (pradžioje Madam de Stal, vėliau I. Tenas, G. Brandesas), ir tikslųjų mokslų (F. Briuntjeras) patyrimu.

Vienas iš žymiausių XIX a. pozityvistų buvo Ipolitais Tenas (1828—1893), prancūzų filosofas, istorikas ir kritikas. Savo jaunystėje jis ža-

¹ Сев А. Современная французская философия.— М., 1968, с. 193.

vėjosi tiksliau Marko Aurelijaus žodžiu ir B. Spinozos mintimi, turėjo pavydėtinai subtilią bei vaizdingą plunksną ir lengvai valdė oratorišką žodį. Tai buvo meniškos natūros žmogus tiesiogine šio žodžio prasme. Savo filosofinę veiklą jis pradėjo eklektinių koncepcijų kritika (ypač V. Kuzeno), kurią išdėstė knygoje „XIX a. klasikinė filosofija Prancūzijoje“, išleistoje 1857 m. Vėliau jis ėmėsi estetikos, menotyros, istorijos, psichologijos studijų. Pagrindinis jo gyvenimo veiklas, susilaukęs visuotinio pripažinimo, buvo penkiatomė „Meno istorija“. Ji buvo sudaryta iš paskaitų, kurias autorius perskaitė 1865—1869 m. aukštojoje Dailių menų mokykloje. Be to, jis parašė knygą „Apie protą“ (1870 m.), kurioje buvo nagrinėjama sąmonės ir pažinimo problema. Knyga turėjo didelį pasisekimą. G. Floberas laiške Ž. Sand rasė: „Šią knygą vienu ypu prarijau. Po penkiasdešimties metų tokios filosofijos mokysis mokyklose“². Vertinga yra ir I. Teno vienuolikatomė „Šiuolaikinės Prancūzijos kilmė“ (1875—1893 m.). Joje pozityvizmo metodu buvo nagrinėjama nacijos istorija, jos nacionalinės psichologijos savitumas, jos kultūros reikšmė pasauliniu mastu.

Jaunystėje I. Tenas žavėjosi B. Spinoza, F. Šelingu, G. Hėgelium. Ne be G. Hėgelio įtakos jis nuosekliai pripažino daiktų ir reiškinių visuotinio sąryšio ir determinuotumo idėją³. 1863 m. jis parašė monografiją apie S. Milį „Anglų pozityvizmas“, kurioje vienintele perspektyvia filosofija Europoje laikė anglų pozityvizmą su H. Spenseriu ir Dž. Miliu priešakyje. Minėtą veikalą „Apie protą“ I. Tenas parašė Dž. Loko ir E. B. Kondiljako ir anglų pozityvistų veikiamas. Su O. Konto filosofija I. Tenas susipažino vėliau ir kritikavo jį už dogmatizmą, tiksliai numatydamas, kad tokia filosofija „užkariausianti visą Europą“. I. Tenui imponavo ir O. Konto pažiūros į dvasinę veiklą. Nors pastarasis specialiai netyrinėjo meno problemų, bet pateikė keletą svarbių teiginių apie meną ir visuomenės sąmonę. Jo manymu, menas galės atskleisti tai, kas visuomenės gyvenime yra substancionalu ir visuotina. Socialinė visuomenės pažanga — meno klestėjimo laidas⁴.

Taigi I. Teną veikė gana skirtingų filosofijos kryptių atstovai. Iš čia kyla jo koncepcijos prieštaravimas, kurį aptarsime vėliau. Apskritai daugelio XIX a. antrosios pusės prancūzų filosofų, taip pat ir estetikų, koncepcijos, kurių prigimtį nuodugniai išnagrinojo T. M. Miustoksidis⁵, yra sudarytos iš dviejų priešingų pradmenų. Filosofinėms P. Priudono, Ž. Giujo koncepcijoms būdingas sociologizmas, o sociologinėms G. Tardo, I. Teno ir kt. koncepcijoms — klasikinio tipo filosofavimas, linkstąs pozityvizmo pusėn. Tačiau visus minėtus autorius žavėjo tikslųjų mokslų metodai ir išsamesnė dvasinių reiškinių analizė.

² Флобер Г. Собрание сочинений в десяти томах.—М., 1938, т. 8, с. 263.

³ Šiuo klausimu 1928 m. parašyta prancūzų kalba rumūno D. Roškos disertacija „Hėgelio įtaka I. Tenui — pažinimo ir meno teoretikui“.

⁴ История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли.—М., 1967, т. 3, с. 727.

⁵ Mustoxidi T. M. Histoire de l'esthétique française 1700—1900.—Paris, 1920.

Reikia pažymėti, kad apie eksperimentines estetikos galimybes jau XVIII a. užsiminė filosofas Batė. Jis teigė: reikia mokytis iš fizikų, kurie eksperimentuodami sukuria teisingas teorijas. V. Kuzenas taip pat pažymėjo, kad estetikams reikia mokytis iš fizikų ir chemikų, plačiai taikančių eksperimentą ir indukcijos metodą, subtiliai atliekančių kūno sandaros analizę, suskaidančių tai, kas sudėtinga, į paprastus elementus⁶.

* * *

Didžiausias I. Teno teorijos pranašumas — jo metodas. I. Tenas siekė suderinti dvi gana skirtingas kryptis estetikoje. Dar abatas Š. Diubo akcentavo bendrųjų kolektyvinių veiksnių įtakos reikšmę meno kūrybai. Jis teigė, jog klimatas arba oras veikia genijų, jo grožio jausmą, kuri galima vadinti „šeštuoju jausmu“, savotiška aistra ir žaidimu. Ši mintis nuolat pabrėžiama prancūzų — Š. Monteskjė, R. Ruso, D. Didro, Madam de Štal — kūriniuose. Tuo metu Vokietijoje J. Vinkelmanas ir J. Herderis, V. Gėtė ir F. Šileris nuodugniai nagrinėjo istorinių, buitinių, politinių ir nacionalinių veiksnių reikšmę menui. Ir prancūzai, ir vokiečiai įrodinėjo, kad geografija ir istorinės aplinkybės sąlygoja literatūros ir meno pobūdį bei raidą. Literatai ir kritikai L. G. Bonaldas, A. Vilmenas, Madam de Štal literatūrą ir meną laikė visuomenės gyvenimo išraiška⁷. Madam de Štal, nagrinėdama naująją anglų literatūrą — H. Fyldingo ir S. Ričardsono romanus, V. Gėtės „Jaunojo Verterio kančias“, daug dėmesio skyrė socialiniam meno kūrybos kontekstui. Menininką veikia politikos ir religijos institutai, įstatymai⁸.

Minėti autoriai, žinoma, ne be romantikų įtakos pagilino meno istoriškumo sampratą. Jie tyrinėjo meno kūrybą visuomeninių politinių santykių, buities ir kultūros kontekste, kritiškai pasisakė prieš autonominį jos traktavimą.

Taigi I. Teno sociologizuojančią estetiką galima laikyti dėsninga XVIII a. mąstytojų kūrybos tąsa ir viena iš pagrindinių XIX a. koncepcijų, kuri sąmoningai priešinosi didėjančiam meno estetizmui. I. Tenas turėjo tikslą sukurti vadinamąją istorinę estetiką, kuri gerokai skirtųsi nuo, jo žodžiais tariant, dogmatiškos, metafiziškos estetikos, konstatuojančios amžinas grožio normas. Autorius ją įsivaizdavo daug kuo panašią į botaniką. Estetika pirmiausia yra savotiška taikomoji botanika, tačiau jos objektas — ne augalų rūšys, o „natūralios istorijos“, dvasiniai reiškiniai. Estetika turi taikyti naujus ir tikslus gamtos mokslų metodus, kurie padėtų atskleisti meno kūrybos dėsningumą⁹. Kapitalizmas, arba, I. Teno žodžiais tariant, „pramoninė demokratija“, skatina neregėtą tikslųjų mokslų, technikos vystymąsi. Estetika — taip pat ne

⁶ *Cousin V. Du Vrai, du Beau, du Bien.* — Paris, 1853, p. 257.

⁷ *Lalo Ch. Notions d'esthétique.* — Paris, 1960, p. 73.

⁸ *Van Tieghem P. Petite histoire des grandes doctrines littéraires en France. De la Pléiade au Surréalisme.* — Paris, 1960, p. 161.

⁹ *История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли, с. 740.*

išimtis. Ji privalo būti tikslesnė, vengti vertinimo, objektyviai aprašyti ir klasifikuoti meno kūrinis. Juos reikia tyrinėti „kaip tam tikrus reiškinis ir faktus, kurių charakteringus bruožus reikia nustatyti ir priežastis surasti; štai ir viskas. Taip suprantamas mokslas nei pasmerkia, nei atleidžia — jis tik konstatuoja ir aiškina“¹⁰.

I. Teno manymu, gamtotyros ir humanitarinių mokslų pagrindas yra faktai. Ne didžiųjų vyrų galvos ar istoriniai įvykiai, o kasdienės žmonių gyvenimo sąlygos lemia jų bendravimą ir kultūrą. Tad ir meno kūrinys yra ne tiesioginė estetišio jausmo išraiška, o tam tikras faktas. Kadangi visi socialiniai institutai yra tarpusavyje susiję, tai ir meno kūryba nėra autonomiška. Ji sudėtinė nacionalinės ir pasaulinės kultūros, epochos dalis.

I. Teno amžininkai teigė, kad jis sukūręs „mikroistoriją“ panašiai kaip L. Pasteras mikrobiologiją. Mokslo medžiaga jis laikė skrupulingai ir tiksliai apibendrintus faktus. Reikia pažymėti, kad fakto sąvoka I. Teno filosofijoje nėra supaprastinta kaip jo pasekėjų darbuose. Tai, ką jis vadina faktu, yra savitas tikrovės atspindys. Tarp tikrovės ir fakto paprastai būna sudėtingų ir prieštaringų ryšių. Tačiau I. Tenas nematė esminių skirtumų tarp gamtos ir visuomenės vystymosi dėsnių.

Istoriniai dokumentai, žmogaus veiklos produktai, I. Teno manymu, yra savotiški ženklai, kurie padeda atkurti (remiantis pozityvizmo metodu) apytikrą žmogaus siekimų ir likimo vaizdą. Jis padeda suvokti žmogaus substanciją. Todėl humanitariniai mokslai (iš jų ir estetika) privalo remtis griežtesniu determinizmu, tyrinėti įvairių veiksnių sąveiką ir derinius, tų veiksnių kryptį. Skirtingai negu spiritualistai, I. Tenas, ieškodamas natūralaus gamtinio žmogaus jutimų ir siekimų pagrindo, nejučiomis nukrypo į vulgarųjį materializmą.

Menininkas, anot I. Teno, tiria faktus, kaip ir mokslininkas. Romanistas aprašo žmogaus prigimtį, santykius tarp skirtingų žmonių ir jų anomalijas, įvairiausių atvejus, kurie nutolsta nuo normos. Todėl konstatuojančiai menininko veiklai negalima taikyti dorovinių kriterijų. Jis pirmiausia tyrėjas, šaltakraujiškas kaip botanikas ar anatomas. Klausimą dėl dorovinio vertinimo reikšmės meno kūrybai I. Tenas sprendė vienušiai. Būdamas pozityvistas, jis tariamąją žmogaus substanciją skaido į paprastesnius elementus, todėl neišvengiamai supaprastina pačią filosofinę žmogaus problemą. Jam atrodo, kad viskas įkandama protu ir mokslu, „netgi būtis“. Jo manymu, žmogus nėra didžioji gamtos mįslė, kaip kažkada sakydavo praeities filosofai. Apskritai jis nėra paslaptingas. Individui, patikėjusiam begalinėmis scientizmo galimybėmis, žmogus — tik savo tėvų ir protėvių, vietos ir laiko, fizinės ir socialinės aplinkos, kurioje jis gyvena ir kurią stebi, garsų, kuriuos girdi, ir pagaliau maisto, drabužių ir dar kitų veiksnių visuma. I. Tenas, kaip ir V. Vuntas, kritikavo individualistinę kultūros sampratą, bet supaprastintai aiškino dvasinių vertybių prigimtį. Iš tiesų, jeigu geradarystės ir

¹⁰ Tenas I. Meno filosofija.— K., 1938, p. 12.

ydos — fiziologiniai reiškiniai, tai kaip jie įgyja socialinės reikšmės, kuo remiantis jie vertinami teigiamai arba neigiamai?

Visuomenės vystymąsi, anot I. Teno, reguliuoja Č. Darvino atrastas rūšių atrankos dėsnis ir Ž. Kiuvjė vienu struktūrų atitikimo kitas dėsnis. Jeigu pakinta vienas gamtos ar visuomenės struktūros elementas, tai būtinais pakais ir kiti. Abiejose srityse — gamtoje ir visuomenėje — egzistuoja rūšys ir bendrijos (augalų ir individų), paveldimumas ir perimamumas.

Meno kūrybos sąlygotumas, kurį akcentavo savo estetikoje I. Tenas, buvo ne dialektinis, o formalus, žinoma, turintis kai kurių dialektinių momentų. Žmogaus dvasia tariamai yra perduodama iš kartos į kartą be kokių nors didesnių pakitimų ir nepriklauso nuo kultūrinių individo paskatų. Jeigu visuomenėje yra susiklosčiusios pakankamai geros sąlygos kūrybai, tiksliau, jų „kompleksas“, tai meninių vertybių bus gausu. I. Teno filosofijos sąvoka „žmogaus substancija“ reiškia tai, ką mes vadiname visuomenės sąmone. Tačiau jis nepastebėjo tų realių socialinių jėgų, kurios iš pradžių formuoja visuomenės sąmonę, o sąmonė vėliau formuoja socialines jėgas. I. Tenas, kaip vėliau ir E. Diurkheimas, visuomenės sąmonę laikė tam tikra kolektyvine interpsichine žmonių būseną. Asmenybės sąmonės aktyvumo ir individualumo nuvertinimas — vienas iš didžiausių I. Teno teorijos trūkumų, trukdęs jam įgyvendinti kai kuriuos konstruktyvius sumanymus.

I. Tenas perėmė ir O. Konto „įsivaizduojamo organizmo“ kategoriją. Esą reikia remtis vien tik patyrimu ir, lyginant vienus meno kūrinius su kitais, ištirti tas jų bendrybes, kurios juos skiria nuo kitų žmogaus veiklos rezultatų. Tokiu būdu galima sukurti „įsivaizduojamo kūrinio“ modelį. Toks I. Teno metodas kelia abejonių, nes neleidžia apibendrinti meno vystymosi ypatumų.

Pozityvizmo metodologija reikalauja tirti tuos faktus, kuriuos sukelia „artimiausios“ priežastys ir sąlygoja tam tikri funkciniai sąryšiai. Šitaip esą galima atrasti tiriamo objekto dėsningumus. Taikydamas šį reikalavimą estetikai, I. Tenas nagrinėjo meno kūrinį kaip elementą, kuris vienu metu priklauso skirtingoms sistemoms.

Pirmiausia meno kūrinys yra susijęs su menininku, o pastarasis priklauso atitinkamai mokyklai. Taigi meno kūrinys yra ir antrosios sistemos sudedamoji dalis. Pagaliau meno mokykla, kurią suformuoja giminingos idėjos bei stilius, yra sąlygojama trečiosios sistemos — epochos ir dorovinių idealų.

Šitokia I. Teno schema pernelyg supaprastina dalyko esmę — meno kūrybos sąlygotumą ir priežastingumą. I. Tenui meno kūrinys — tai faktas, turįs ryšį su daugeliu kitų faktų ir jų sąlygojamas. Žodžiu, meno kūrinys — aplinkos produktas. „Norint suprasti menininką ir jo kūrinį, mokyklą, reikia gerai įsivaizduoti tos epochos, kuriai jie atstovauja pasaulėžiūrą ir papročius <...> Tai yra viską nulemianti pradinė prie-

žastis" ¹¹. Meno filosofija — tik „estetinė botanika“. Kaip augalus sąlygoja dirvos ir klimato savybės, taip ir meno kūrinius — epochos „moralinė temperatūra“. Jie išlieka visuomenėje natūralios atrankos keliu. I. Tenas samprotauja: mene individualumo daugiau negu biologijoje. Menas atlieka daug įvairių funkcijų — atspindi vyraujančias visuomenės gyvenimo formas, žmonių tipus, jų fizinę ir dorovinę organizaciją. Tačiau pagrindinis meno tikslas — išreikšti žmogaus charakterį, jo dvasinę substanciją, „jausmų, poreikių ir polinkių kompleksą“. Pastarasis ir nulemia vyraujančią visuomenėje žmogaus tipą, savotišką pavyzdį, kuriuo reikia žavėtis ir vertinti. Sakysime, senovės Graikijoje toks tipas buvo kalokagatiškas žmogus, kuriam būdinga kūno ir dvasios harmonija. „Dorovinė temperatūra“ esanti nelyginant sietas, kuris atsijoja visuomenei reikalingus menininkus ir jų kūrinius.

Biologinis natūralios atrankos dėsnis, H. Spenserio ir I. Teno pritaikytas meno kūrybai, vedė prie vienpusiško talento traktavimo. Tiesa, I. Tenas pabrėždavo, kad menininkas suvokia tikrovę savitai, kad ją „perleidžia“ per savo temperamento prizmę ir atvaizduoja tokią, kokia jam atrodoji suvokime. Tačiau šito savo teiginio I. Tenas neplėtojo. Jis pabrėžtinai teigė, kad menininkas privalo atspindėti tikrovę, gamtą ir visuomenės gyvenimą. Toks jo teiginys buvo teisingas. Atspindėjimą jis suprato kaip „loginę“ schemą to, kas regėta ir išgyventa. Menininkas savitai komponuoja laiką ir erdvę ir siekia atskleisti daiktų bei reiškinių esmę. I. Tenas menininko tikslo neapribojo paprastu tikrovės pamėgdžiojimu, tačiau ir neištyrinėjo menininko sąmonės aktyvumo. Jis labai teisingai pastebėjo, kad dideliems meno kūriniams atsirasti reikalinga: „pirma — gyvas ir spontaniškas asmeninis jausmas, kuris išgyvenamas ir reiškiamas nebijant jokios kontrolės ir nesekant jokiais vadovais; antra — buvimas prijauciančių asmenų, nuolatinė pagalba, teikiama laukų giminingų idėjų, kurių dėka mumyse glūdinčios neaiškios mintys kristalizuojasi, minta, formuojasi, padrąsėja ir daugėja“ ¹². Ir vis dėlto subjekto ir objekto ryšius jis traktavo vienpusiškai ir nenutolo nuo Aristotelio atspindėjimo teorijos varianto.

I. Teno manymu, menininkas, būdamas savotiškas filosofas, atkuria tikrovę apibendrintu, „pagerintu“ pavidalu. Kūrinio vertė priklauso ne tik nuo to, kas atspindi, ką atspindi, bet ir kaip atspindi, t. y. nuo atspindėjimo originalumo. Pozityvistą I. Teną nuo realizmo estetikos skiria vienpusiškas tipiško supratimas, arba asmenybės koncepcija ¹³.

Asmenybės charakterį, „pagrindinio tipo“ savitumą gyvenime ir mene tariamai sąlygoja įvairios aplinkybės ir veiksniai. Iš jų svarbiausi trys objektyvūs (kolektyviniai) veiksniai. Tai fizinė ir socialinė aplinka ir momentas. Fizinė aplinka — klimatas, geofizinis krašto savitumas, valgis

¹¹ Тэн И. Лекции об искусстве. (Философия искусства).— М., 1919, ч. I, с. 14.

¹² Тенас I. Менo философия, p. 190.

¹³ Новиков А. От позитивизма к интуитивизму.— М., 1976, с. 44.

ir medžiaga, kurią jis doroja, tautos ir rasės ypatybės. Jie lemia menininko charakterį ir jo kūrybos pobūdį. Ir pagaliau — socialinė aplinka — tai gyvenimo būdas, epochos galvosena ir jausena (ekonominis ir kultūrinis krašto lygis, tradicijos ir papročiai ir kt.). Bene estetiškiausias yra trečiasis veiksnys: būtent momentas — tai tam tikri menininko ir meno mokyklos ryšiai. Šie trys veiksniai sąveikauja ir nulemia menininko kūrybą nelyginant fizinė temperatūra augalų rūšies gyvenimą. Genijus, anot I. Teno, yra žmogų veikiančių jėgų rezultatas. Tai pirmiausia ne filosofijos, o „mechanikos problema“.

I. Tenas gana teisingai akcentavo, kad bendrųjų meno kūrinio atsiradimo sąlygų tyrimas dar neatveria meno esmės. Reikia tobulinti sociologinį metodą. Tačiau šio reikalavimo jis nevykdė. Norint parodyti tai, kad menas turi atspindėti tikrovės esmę, galima išsiversti ir be sociologijos — rašė K. Gilbertas ir H. Kunas¹⁴.

Dar I. Teno amžininkai, pavyzdžiui, G. Floberas, labai vertinęs savo bičiulio estetiką, taikliai pataikė į pačią jos prieštaravimų šerdį, sakydamas, kad toks metodas „būtinai veda prie talento neigimo. Šedevras reikšmingas tik kaip istorinis dokumentas. Tai visiškai priešinga La Garpo kritikai. Kažkada buvo manoma, kad literatūra yra asmeninis reikalas ir kad kūriniai krinta iš dangaus kaip aerolitai. Dabar imta neigti bet kokią valią, visa, kas absoliutu. Man atrodo, kad tiesa yra tarp vieno ir kito“¹⁵. Rašytojas klausia: kada gi estetikai susidomės meno kūriniumi, „pasąmonės poetika“, kompozicija ir stiliumi, autoriaus pozicija? I. Teno estetika, rašytojo manymu, vis dėlto „neišryškina vidinės kūrinio vertės“.

I. Teno meno kūrybos koncepcija rėmėsi dviem gana skirtingais principais — fakto ir veiksmo (vystymosi), kuriuos jis derino eklektiškai. Pirmasis — normatyvus principas, pagrįstas natūralistine metafizika, jo koncepcijoje įgyja saiko, arba mato, pavidalą. Tuo tarpu antrasis — aprašomasis, akcentuojantis trijų minėtų veiksnių reikšmę, jam reikalingas priežastingumui paaiškinti. Matas ir priežastis — sąvokos, kurios plačiai taikomos sociologijoje ir kritikoje. Šių sąvokų I. Teno variantas primena anglosaksų estetikos reikšmės kategoriją.

Apibūdinamas gyvosios būtybės matą, arba saiką, I. Tenas atkreipia dėmesį į jos sugebėjimą išlikti pastovia ir pasipriešinti aplinkos įtakai. Tad nagrinėdamas ir meno kūrinį, kaip „organinį reiškinį“, jis siekia apibūdinti jo reikšmingumo laipsnį. I. Tenas skrupulingai tyrinėja, kaip menininkas atspindi savo kūryboje dažniausiai sutinkamą, elementarų ir normatyvų „žmogaus tipą“. Meninių vertybių hierarchija, jo žodžiais tariant, atitinka „moralinės geologijos“ sluoksnius. Kuo giliau rašytojas suvokia būtį, tuo turiningesnis meno kūrinys. Galima pritari I. Tenai, kad visais laikais menininkai domėjosi žmogumi, jo likimu ir istorinėmis ga-

¹⁴ Гильберт К., Кун Г. История эстетики.— М., 1960, с. 504.

¹⁵ Флобер Г. Собрание сочинений в десяти томах.— М., 1938.— Т. 7, с. 160.

limybėmis, kad realistai sukūrė išpūdingus žmonių charakterius, turėjusius įtakos daugelio kartų dvasiniam brendimui.

XIX a. antrojoje pusėje pozityvizmas linko natūralizmo ir scientizmo pusėn. Meno kūrybos problemą I. Tenas sprendė neatplėsdamas nuo saiko problemas. Jį domino tai, kas lemia kūrinio vertę. Anksčiau tuo ypač domėjosi hėgelininkai (jau minėjome apie G. Hėgelio įtaką I. Teno formavimuisi). I. Tenas saiką traktavo iš natūralistinių pozicijų. Tokį požiūrį iš dalies inspiravo XIX a. pradžios vitalistinis energetizmas. Pastarasis turėjo įtakos ir empirikams, su kurių darbais I. Tenas buvo gerai susipažinęs (ypač M. Žufrua).

Grožis, anot I. Teno, yra visa tai, kas būdinga žmogaus prigimčiai, kas išryškėja kaip idealai ir tipai, kaip jėga ir kaip gyvenimas. Autorius pagrindiniais meninių vertybių kriterijais laikė kūrinio reikšmę visuomenės gyvenimui ir vadinamąjį fiziologinį bei moralinį labdaringumą, paprasčiau tariant — individo charakterio, atvaizduoto dailėje ar romane, bendražmogiškumą. Ir dar vieną kriterijų — sumanymo ir įgyvendinimo atitikimą, stiliaus savitumą, turinio ir formos vienvė. Visus šiuos kriterijus jis laikė „gyvybinėmis meno jėgomis“. Meninių vertybių hierarchija tariamai yra tiesiogiai susijusi su dorovinių vertybių hierarchija. Kūrinio vertę lemia ir herojaus idealumas. Nuo dorovinės problematikos priklauso ir meno rūšių bei žanrų skirstymas į „aukštesnius“ ir „žemesnius“. V. Šekspyro, V. Hugo, O. de Balzako sukurti žmonių tipai (charakteriai) veiklūs, pilni prieštaravimų ir nesuvaldomų aistrų. Juos suvokdamas, skaitytojas, pasak I. Teno, tarytum skverbiasi į pačią būties šerdį, stebi tuos dėsnius, kurie viešpatuoja dvasiai, visuomenės ir individo istorijai.

Taigi, I. Tenas, tyrinėdamas meno kūrybą, siejo ją ne tik su visuomenės gyvenimo būdu, bet ir su jos psichologija, kurią menininkas savitai suvokia ir atspindi. Tik dėl to, jo manymu, įmanomas menininko intencijos ir publikos skonio vieningumas, taip pat perimamumas tarp meno mokyklų ir menininkų, kurį I. Tenas nagrinėjo gana subtiliai, ir menininko ryšys su liaudimi, jos daugelio kartų kūrybiniu genijumi. Žavėdamasis Švietimo laikų filosofija ir estetika, jis karštai polemizavo su tomistine, spiritualistine tradicija ir stabdė jos plėtojimąsi.

Apskritai I. Teno teorijoje materialistinės idėjos eklektiškai derinamos su idealizmu, teisinga istorijos nuojauta — su metafiziniais teiginiais apie objektyvių veiksnių kompleksą, kuris nulemia meno kūrybą. Tuo tarpu meno kūrinys nėra veiksnių visumos rezultatas. Meno raidai negalioja griežta priežasčių ir pasekmių sąveika. Išnagrinėję aplinką, įtakas, kontekstą, įvairius determinantus, mes vis tiek nepaaiškintume kūrinio savitumo. XIX a. kūrybos priežastingumas buvo traktuojamas supaprastintai. Š. A. Sen Bevas tapatino jį su menininko biografija, I. Tenas ir G. Brandesas ieškojo jo sociologinių ištakų, o I. Teno pasekėjai, pavyzdžiui, F. Briuntjeras, traktavo literatūros formų evoliuciją kaip analogišką gamtos rūšių evoliucijai.

I. Tenas neįsisąmoninęs puoselėjo, kaip teigia S. Moravskis, geneti-
nės-struktūrinės, o ne dialektinės analizės variantą¹⁶. Jos trūkumai ypač
išryškėja marksistinės metodologijos fone. „Kadangi idealistai žiūri į
žmogaus proto laimėjimus kaip į paskutinę-istorinio judėjimo priežas-
tį, tai ir I. Tenui išėjo, kad žmonių **psichika** apsprendžia jų padėtį, o jų
padėtis apsprendžia jų psichiką¹⁷. Kitaip tariant, susidaro užburtais ratas.
Jis trukdė autoriui parodyti subjekto ir objekto dialektinį ryšį mene.

Silpnąsias I. Teno teorijos puses pastebėjo ne vienas jo kritikas.
I. Teną kritikavo dėl to, kad per mažai dėmesio skyres menininko indi-
vidualybei, kad nematęs skirtumo tarp gamtotyros ir humanitarinių moks-
lų priežastingumo, kad biologizavęs meno kūrybą, jos raidą ir vertini-
mą. Tačiau vienas iš esminių I. Teno teorijos trūkumų yra tai, kad
aplinkos sąvoka nėra griežtai apibrėžta. Ji per plati, aprėpia visą in-
divido psichofizinę prigimtį, jo galvosenos bei jausenos formavimosi
procesą ir todėl, kaip pažymi V. Sezemanas, „išnyksta pats individo
ir aplinkos priešingumas, t. y. tas ypatumas, kuris skiria organinę ir
dvasinę būtį nuo fizinės (negyvosios). Tapatinant organinių reiškinių są-
ryšį arba dvasinių aktų motyvaciją su fizinėmis priežastingumu, išslysta
iš akių kaip tik tai, kas jiems individualu ir būdinga. Todėl ir aiškinant
meno kūrybą bei raidą, apie aplinkos įtaką galima kalbėti tikrai tiek,
kiek ji aiškiai skiriama nuo tų akstinių ir postūmių, kurie savaimingai
kyla iš dvasinių individualybės gelmių“¹⁸.

Yra panašumo tarp I. Teno bei biologizuojančios koncepcijos H. Velf-
lyno bei A. Rygelio, kurie sekė Hėgelio ir, tyrinėdami meną, derino
biologiją, psichologiją su savotiška metafizine sociologija, ir tarp for-
malistų mokyklos, kurios pagrindinė kategorija buvo „Kunstwollen“—
viršindividualinės sąmonės reiškinys. H. Velflyno pomėgis biologizuoti
meno kūrybą rėmėsi ne gamtotyra, bet F. Šelingu. Jo metodas, galima
sakyti, buvo antikauzalinis ir vedė į meno reiškinų tipologizavimą.
H. Velflyno teorijoje stilių lemia ne turinys, bet forma. Skirtingai negu
I. Tenas, jis akcentavo autonominius, imanentinius meno dėsningumus.
Ir I. Tenas, ir H. Velflynas mažokai dėmesio skyrė kūrybos individualu-
mui. Dėl to jie neišvengė meno kūrybos schematizavimo. Jų teorijose
menininko asmenybė praranda savo savarankiškumą, tampa antriniu
veiksniu. O praktika rodo, kad menininkas gali eiti ir kita linkme, negu
to reikalauja socialinė aplinka, jo auklėjimas ar meno mokykla.

I. Teno estetika padarė didžiulę įtaką daugeliui menininkų, filosofų,
menotyrininkų. Iš jo estetikos, galima sakyti, dar nebuvo išgaravęs en-
ciklopedizmo aromatas, būdingas anuometinėms idealistinėms klasikinio
tipo koncepcijoms. „Būdamas O. Konto pusbabrikatis, G. Hėgelio anūkas,
I. Tenas, kaip estetikas, vis dėlto yra šiaipus K. Markso ir G. Fechnerio“¹⁹.

¹⁶ Žr. *Morawski S. Studia z historii myśli estetycznej XVIII ir XIX wieku.*— Warszawa, 1961.

¹⁷ *Plechanovas G. Literatūra ir estetika.*— V., 1960, p. 115.

¹⁸ *Sezemanas V. Estetika.*— V., 1970, p. 184.

¹⁹ *Huisman D. L'esthétique.*— Paris, 1967, p. 51.

Jis buvo vienas iš pirmųjų XIX a. prancūzų filosofų, nuosekliai gynusių meno kūrybos socialumą, jos visuomeninį sąlygotumą, kuris buržuaziniams sociologams anuo metu dar kėlė abejones²⁰.

XIX a. pabaigoje I. Teno teorija suvaidino reikšmingą vaidmenį. Jis įkvėpė meno tyrėjus „objektyviai analizuoti santykius tarp meno kūrinio ir istorinės bei socialinės aplinkos, kurioje jis atsirado“²¹. I. Tenas siekė išlaisvinti estetikos mokslą nuo metafizikos ir spiritualizmo. Panašius tikslus sau kėlė ne tik prancūzų, bet ir vokiečių mokslininkai.

Kaip žinoma, I. Tenas sumenkino talento reikšmę, pernelyg susiaurino menininko vaidmenį visuomenėje, suteikdamas jam galimybę tik interpretuoti savo laikotarpį ir būti dvasiniu jo simptomu. Tačiau I. Tenas gana subtiliai gynė visuomeninį meno sąlygotumą, akcentavo menininko ir jo veiklos organišką vienybę, įvairiapusį jo poveikį žmonėms. Tokia jo nuostata ir tyrimų kryptis davė savo rezultatus, turėjo lemiamą įtaką tolesniems istoriniams meno kūrybos tyrinėjimams. Tad I. Teno palikimas nepraranda ir šiandien savo gyvybingumo bei aktualumo.

---

²⁰ *Morpurgo-Tagliabue G. L'esthétique contemporaine.*— Milan, 1960, p. 7.

²¹ *Francastel P. Art et technique.*— Paris, 1956, p. 225.